

NEASMENUOJAMOSIOS VEIKSMAŽODŽIŲ FORMOS – VERTIMO RIFAI

Jelena Brazauskienė, Irena Miškinienė

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: jelena_brazauskiene@yahoo.com, tel. + 370 5 2625540
miskiniene@takas.lt, tel. + 370 5 2472042

Nekelia abejonių tai, kad žmogaus, norinčio tapti geru vertėju, žodynas (aktyvusis ir pasyvusis) turi būti kuo platesnis, nes nė vienas dvikalbis žodynas tiesiog negali aprėpti visos žodžių vartosenos visovės. Taip pat vertėjui yra svarbu gerai išmanyti ir savo gimtosios, ir išmoktos kalbos morfologinės sistemos ypatumus. Atrodo, kad kalbų mokymo sistema tuo ir yra grindžiama: mokome ir mokomės „naujų žodžių“ ir „gramatikos“. Tačiau mokydami vertimo, neturėtume pamiršti, kad yra labai svarbu kreipti dėmesį į kalbų gramatinius ypatumus bei gretinti juos.

Lietuvių ir rusų kalbų morfologinės struktūros turi daug bendrų bruožų. Tačiau abejose kalbose yra nemažai reiškinių, kurie būdingi tik vienai iš tų kalbų, nes kiekvienos kalbos sistema įgyja specifinių bruožų, nulemtų tautos istorijos, jos ryšių su kitomis kalbomis bei kultūromis, taip pat bendrųjų kalbos raidos tendencijų.

Kiekvienas tam tikros kalbos žodis negali egzistuoti atsietai nuo kitų kalbos žodžių. Todėl yra svarbu ne tik žinoti, kaip yra kaitomas tas ar kitais žodis, bet ir suprasti, kaip tą žodį reikėtų pavartoti kalbant arba rašant, nes žodžių junginyje arba sakinyje žodis gali įgyti tam tikrą reikšmės „atspalvį“. Taigi dažnai formaliai tapatūs dviejų kalbų žodžiai pasirodo esantys visiškai skirtingi ir negali būti vartojami kaip ekvivalentai.

Bet kuris žmogus, norintis išmokti versti arba jau verčiantis iš lietuvių kalbos į rusų ir atvirkščiai, žino, kad visi šių kalbų žodžiai yra skirstomi į tas pačias kalbos dalis: daiktavardį, būdvardį, veiksmažodį ir t.t. Tačiau ne visi numano, kad lietuvių ir rusų kalbų sakinių struktūra iš esmės yra skirtinga. Dažniausiai lietuviškojo sakinio pagrindą sudaro veiksmažodinės konstrukcijos, rusiškojo – daiktavardinės. Ypatinai tai pasireiškia oficialiame dalykiniame, moksliniame, ir iš dalies publicistiniame stiliuose.

Lietuvių kalbos padalyvio ir pusdalyvio vertimo klausimo aktualumą liudija profesorės D. Tekorienės studija „Lietuvių kalbos padalyvio ir pusdalyvio atitikmenys anglų kalboje“. Be to, šis klausimas yra labai įdomus ir sudėtingas gretinant lietuvių ir rusų kalbas.

Turinti daugybę formų lietuviško veiksmažodžio sistema koreliuoja su rusiško veiksmažodžio sistema, turinčia kiek mažesnę formų įvairovę (laikai bei neasmenuojamos formos). Todėl manytume, kad vienas svarbiausių, sudėtingiausių ir įdomiausių klausimų studentams vertėjams nagri-

nėti – dalyvio, pusdalyvio ir padalyvio formų gretinimas. Jos yra iš esmės panašios savo darybos būdais, reikšme, morfologiniais požymiais, sintaksine funkcija, bet skiriasi vartosena.

Nėra lengvas net šių formų pavadinimų vertimas. Tradiciškai verčiama *dalyvis* – *причастие*, *pusdalyvis* ir *padalyvis* – *деепричастие* (Orvidienė 1970, 428–437) ir *pusdalyvis* – *полупричастие* bei *padalyvis* – *деепричастие* (Musteikis 1972, 224–229). Kalbėdami rusiškame tekste apie lietuvių kalbos veiksmažodžių formas autoriai vartoja šiuos variantus: *нудаливиц*, *падаливиц* arba *полупричастие* ir *падаливиц*. Rusiškas terminas *деепричастие* (angliškai *adverbial participle* arba *verbal adverb*) verčiamas dažniausiai kaip *padalyvis*.

Manytume, tai yra neteisinga. Tiksliau ir prasmingiau būtų palikti neverčiamą žodį *dejepričastije*, kuris pristatytų ypatingą rusiško veiksmažodžio nekaitomą formą, turinčią veiksmažodžio irrieveksmio savybių (Brazauskienė 2004, 55–56). Atitinkamai rusiškame tekste vartoti *нудаливиц* ir *падаливиц* kaip *dejepričastije* atitikmenis su tam tikromis išlygomis.

Rusų kalboje *dejepričastije* žymi šalutinį veiksmažodį, kuris yra atliekamas to paties, t. y. pagrindinį veiksmažodį atliekančio veikėjo. Sakinyje eina aplinkybe ir gali turėti įvairių aplinkybių reikšmę (būdo, laiko, priežasties, tikslo, sąlygos). Ši veiksmažodžio forma, kaip ir visos kitos veiksmažodžio formos, turi veiksmo gramatinę reikšmę. Kitų veiksmažodinių gramatinių kategorijų ir reikšmių ji neturi.

Pažymėtina, kad *dejepričastije* kaip forma, turintirieveksminių požymių, labiau atitinka pusdalyvį, nes tai yra veiksmažodžio forma, kuri reiškia aplinkybę, kylančią iš to paties veikėjo šalutinio veiksmo. Lietuvišką pusdalyvį nuo *dejepričastije* skiria tai, kad jis turi giminės bei skaičiaus gramatines reikšmes ir derinamas su veiksmu einančiu daiktavardžio vardininku. Su padalyviu rusišką *dejepričastije* sieja veiksmažodinės reikšmės: veiksmo (eigos ir įvykio) bei santykinio laiko (pagrindinis ir šalutinis veiksmas atliekamas vienu metu, vyksta vienas po kito arba šalutinis veiksmas įvyksta anksčiau). Padalyvis kaip veiksmažodžio forma turi visus veiksmažodžio laikus, bet dažniausiai yra vartojamos esamojo bei būtojo kartinio laiko formos. Būtojo dažninio ir būsimosio laiko formos vartojamos rečiau ir gali būti keičiamos šalutiniu sakiniu.

Taigi versdamas pusdalyvių, padalyvių konstrukcijas ir konstrukcijas su rusišku *dejepričastije* bei ieškodamas jų atitikmenų vertėjas neretai patiria didelių sunkumų, susijusių su:

- veikėjo ir jo atliekamo veiksmo suvokimu;
- pagrindinio ir šalutinio veiksmo laiko suvokimu;
- šalutinio sakinio vartojimu;
- prielinksninės daiktavardžio konstrukcijos vartojimu.

Šiame straipsnyje panagrinėsime lietuvių ir rusų kalbų minėtų konstrukcijų vertimo atvejus.

Mokydami vertėjus versti rusų kalbos *dejepričastije*, galėtume remtis trimis pagrindiniais tipais:

1) jeigu šalutinis veiksmas vyksta vienu metu su pagrindiniu ir veikėjas yra tas pats, vartojame pusdalyvio formą:

(1) *Прходя мимо нового дома, мы заметили, что он уже заселен.*

(1a) *Eidami pro naują namą pastebėjome, kad jis jau apgyvendintas.*

2) jeigu beasmeniame sakinyje šalutinis veiksmas vyksta vienu metu su pagrindiniu, išreikštu veiksmažodžio bendraties forma, vartojame padalyvio formą:

(5) *Išėjome į žygį **tekant** saulei.*

→ (5a) *Мы отправились в поход, **когда** **всходило** солнце.*

→ (5b) *Мы отправились в поход **на восходе** солнца.*

Pažymėtina, kad du galimus vertimo į rusų kalbą variantus lemia rusų kalbos ypatumai – oficialiam dalykiniam ir moksliniam (kartais publicistiniam) stiliui nėra būdingi šalutiniai sakiniai, kurie dažniausiai keičiami daiktavardžiu su prielinksniu:

(6) ***Besikraustant** į naują butą, dalis knygų dingo.*

→ (6a) ***Когда я (ты, он, она) переезжал (-а) // мы (вы, они) переезжали** на новую квартиру, часть книг пропала.*

→ (6b) ***При переезде** на новую квартиру часть книг пропала.*

2) jeigu šalutinis veiksmas įvyksta pirma pagrindinio, vartojame šalutinį sakinį su įvykio veiksmo veiksmožodžio asmenuojamąja forma arba daiktavardį su prielinksniu:

(7) *Išėjome į žygį **patekėjus** saulei.*

→ (7a) *Мы отправились в поход, **когда** **взошло** солнце.*

→ (7b) *Мы отправились в поход **после** **восхода** солнца.*

Taigi lietuviško padalyvio (PaD) vertimo strategija gali būti grindžiama šia schema:

I – esamojo laiko PaD <i>tekant</i>	→ 1) <i>когда всходило</i>
	→ 2) <i>на восходе</i>
II – būtojo kartinio laiko PaD <i>patekėjus</i>	→ 1) <i>когда взошло</i>
	→ 2) <i>после восхода</i>

Labai svarbu turėti omenyje ir tai, kad beasmenis lietuviškas sakinytis negali būti išverstas beasmeniu rusišku sakiniu, nes lietuviškame sakinyje padalyvis nusako dviejų skirtingų veikiančių asmenų atliekamus pagrindinį ir šalutinį veiksmą, o rusiškame sakinyje *dejepričastije* nusako šalutinį veiksmą, kuris turi būti atliekamas to paties veikiančio asmens, kuris atlieka ir pagrindinį veiksmą.

Pirmiau jau buvo minėta, kad lietuviškojo sakino pagrindą sudaro veiksmožodis arba jo formos. Visiems lietuvių kalbos stiliams, ypač oficialiam dalykiniam ir moksliniam, yra būdinga konstrukcija su padalyviu. Mokydami studentus vertimo, turime atkreipti jų dėmesį į tai, kad oficialaus dalykinio ir mokslinio rusų kalbos stiliaus ypatumus lemia du svarbūs momentai – 1) jiems nėra būdinga šalutinių sakinių vartoseną ir 2) *dejepričastije* vartoseną beasmeniuose sakiniuose yra labai ribojama stiliaus normų. Todėl verčiant į rusų kalbą lietuviškus padalyvius vartojame daugybę sustabarėjusių „kanceliarinių“ atitikmenų – daiktavardžių (transpozicinių veiksmožodžių vedinių, turinčių veiksmo reikšmę) su prielinksniais, kurie suteikia sakiniui trumpumo, glaustumo ir kurių dėka sakinytis įgauna oficialų dalykinį atspalvį. Pavyzdžiui:

skaičiuojant – при исчислении, при подсчете

pagrinėjant – при рассмотрении

nesant – за отсутствием

atvykus – *no prilytū*
pasibaigus – *no okončany*
sutikus – *c cогласия* ir *pan.*

Veiksmo laiko sąvoka tokiose konstrukcijose, netekus veiksmažodžio formos, reguliuojama ir nusakoma prielinksniu. Prielinksniai *pri* ir *za* reiškia, kad šalutinis veiksmas vyksta vienu metu su pagrindiniu. Prielinksniai *no* ir *c* reiškia, kad šalutinis veiksmas įvyko pirma pagrindinio.

Tačiau šių konstrukcijų vertimo įgūdžiai nėra lengvai įgyjami, nes daugelį metų padalyvio ir *dejepričastyje* kaip lietuvių ir rusų kalbų kalbos dalių sutapatinimas skatino veiksmažodžio formų vertimą būtent veiksmažodžio formomis, o to daryti dažniausiai net negalima. Palyginkime mokomuosius kontekstus:

Šnekamoji kalba:

- (8) *Grybai gerai auga lietui lyjant.*
→ (8a) *Грибы хорошо растут, когда идет дождь;*
→ (8b) *Грибы хорошо растут в дождь.*
(9) *Uogos gerai sirpsta saulei šildant.*
→ (9a) *Ягоды хорошо созревают, когда прогревает солнце.*
→ (9b) *Ягоды хорошо созревают на солнце.*
(10) *Girdėjau šunį lojant.*
→ (10a) *Я слышал(-а), как лаяла собака.*
→ (10b) *Я слышал(-а) лай собаки.*
(11) *Girdėjau žmones apie tai kalbant.*
→ (11a) *Я слышал, что люди об этом говорят.*

Oficialioji kalba:

- (12) *Parduodant prekes reikia atsižvelgti į paklausą.*
→ (12a) *При продаже товара необходимо учитывать спрос.*
(13) *Skaičiuojant grąžintą sumą būtina atsižvelgti į kitas aplinkybes.*
→ (13a) *При исчислении подлежащей возврату суммы необходимо учитывать и другие обстоятельства.*
(14) *Bankroto požymiai atsiras priėmus minėtą sprendimą.*
→ (14a) *Признаки банкротства появятся после принятия упомянутого решения.*
(15) *P pinigai išmokami susirinkimo sprendimu ir dalyviui sutikus.*
→ (15a) *Деньги выплачиваются по решению собрания и с согласия участника.*

Be to, verčiantiems lietuvių kalbos padalyvius labai svarbu gerai suprasti jų reikšmę sakinyje, nes padalyviui reiškiant ne laiko, o būdo, priežasties, sąlygos arba nuolaidos aplinkybę, vartojami kiti prielinksniai prie tu pačių daiktavardžių (veiksmažodžių vedinių). Pavyzdžiui:

- (16) *Prekės realizuojamos jas parduodant.*
→ (16a) *Товар реализуется путем продажи.*

(17) *Problema buvo išspręsta priėmus tinkamą sprendimą.*

→ (17a) *Проблема была решена путем принятия надлежащего решения.*

(18) *Jam sutikus akcijos gali būti siūlomos ir kitiems asmenims.*

→ (18a) *В случае его согласия акции могут быть предложены другим лицам.*

(19) *Pavėlavus sumokėti nurodytus mokėjimus tokami delpinigia.*

→ (19a) *В случае просрочки уплаты указанных платежей производится уплата пени.*

Ypatingais atvejais verčiant gali būti vartojamos prielinksninės konstrukcijos su dalyviais:

(20) *Pajamos, gautos atlikus darbus ir suteikus paslaugas, buvo apskaitomos balanse.*

→ (20a) *Доходы, полученные за выполненные работы и предоставленные услуги, учитывались в балансе.*

Taigi rusiškų prielinksninių konstrukcijų gausa ir oficialusis registras lemia dar vieną vertimo strategiją – vertinti gramatinę ir semantinę verčiamos konstrukcijos reikšmę ir jos atitikmenų ieškoti pasitelkus tam tikras išmoktas trafaretines konstrukcijas, kurias galima būtų vadinti vertimo *klišėmis*).

Vadinasi, atsižvelgdami į visa tai, kas buvo pirmiau pasakyta, galime teigti: vertimo dėstyimo praktika rodo, kad gretindami lietuvių ir rusų kalbų kalbos dalių ypatumus, studentai ne tik įgyja vertimo įgūdžių. Jie geriau išmoksta ir svetimą, ir savo gimtąją kalbą bei aptinka neįkainojamų abiejų kalbų lobių.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Bondarko A. 1984. Funkcionalnaja grammatika. Leningrad

Brazauskienė J. 2004. *Praktinė rusų kalbos gramatika*. Vilnius.

Musteikis. K. 1972. *Gretinamoji rusų ir lietuvių kalbų morfologija*. Vilnius.

Orvidienė E. 1970. *Užebnik litovskogo jazyka*. Vilnius.

Ramonienė M., Pribušauskaitė J. 2003. *Praktinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius.

Tekorienė D. 1973. *Lietuvių kalbos padalyvio ir pusdalyvio atitikmenys anglų kalboje*. Vilnius.

Zolotova G., Onipenko N., Sidorova M. 1998. *Kommunikativnaja grammatika russkogo jazyka*. Moskva.

НЕСПРЯГАЕМЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА – РИФЫ ПЕРЕВОДА

Е. Бразаускаене, И. Мишкинене

Резюме

Статья связана с актуализирующейся проблемой качества перевода с литовского языка на русский и с русского на литовский. Существующие в системах обоих языков неспрягаемые глагольные формы являются трудными для перевода единицами. Сказывается некоторое несоответствие структуры предложения, тяготеющей в литовском языке к глаголу, а в русском языке – к имени существительному. В статье прежде всего затрагивается проблема терминологического соответствия и вводится для употребления в литовском тексте термин *деепричастие*. Основное внимание уделено стратегии перевода рассматриваемых конструкций с глагольными формами, формулируются правила перевода и даются схемы для практического использования. Модели перевода отражают не только соответствие грамматической системе в обоих языках, но и учитывают стилевое разнообразие. Большое количество примеров даёт возможность практического использования материала с целью предотвращения ошибок при переводе.

Įteikta 2007 m. liepos mėn.